

בנימין פיין – האיש והגותו

דניאל שליט

בנימין פיין פעל בכמה מישורים: מחקר יוצר בפיסיקה קוונטית, פעילות חברתית-חינוכית-פוליטית, וגולת הכותרת: הגות יוצרת בפילוסופיה של המדע וביחס בינה לבין תורת ישראל. מאמר זה פורש את היחס ההדדי שבין כל מישורי הפעולה האלה.

מבוא: המדע והחיים

מאמר זה הוא מבוא למאמרו של פרופ' בנימין פיין ז"ל המופיע בגיליון זה, ואף ינסה לסקור בקצרה את הגותו. אבל כמבוא למבוא, הנה כמה מילים על חייו. כי אף על פי שהגותו, שנושאה היא תורת ההכרה המדעית, היא עניינית בתכלית, אין היא מנותקת מן המציאות ההיסטורית, ואינה מנותקת מחייו האישיים.

בנימין פיין נולד בשנת 1930 בקייב, אוקראינה. הוא נקרא בנימין לזכר סבו שנרצח בפוגרום פרוסקורוב בשנת 1911. למד והתמחה בפיסיקה של הלייזרים. בשנת 1964 כתב עם יעקב חנין את הספר "רדיופיסיקה קוונטית", שנודע מעבר לגבולות רוסיה ותורגם לאנגלית ולגרמנית; בשנת 1969 הופיע הספר "אלקטרוניקה קוונטית", גם הוא בשותפות עם יעקב חנין. בשנת 1965 קיבל תואר דוקטור ובשנת 1965 – התמנה לפרופסור, והוא בן 35.

עד כאן חייו כמדען. במקביל התנהלו חייו כיהודי. מילדותו התעניין בעם היהודי ובייחודו. בשנת 1974 ביקש היתר יציאה לישראל וסורב, ובזאת הצטרף לשורות ה"סירובניקים", אבל דרכו הייתה אישית ומיוחדת.

בשלב הראשון השתתף במאבק הכללי על הזכות לעזוב את ברית המועצות, מאבק שנקשר בזכויות האדם כאדם. כאן פעל במסגרת הרחבה ביותר, שזכתה גם לגיבוי מארצות חוץ.

השלב השני היה מאבק על זכותם של יהודים בברית המועצות להכיר את תרבותם כיהודים. כאן כבר מצא את עצמו בחוג מצומצם יותר.

השלב השלישי היה ההחלטה האישית לחיות את היהדות מבפנים – כתורה. הדבר התחיל בחוויה אישית-פנימית בשנת 1976 ואם כן שלב זה היה כולו אישי.

כאשר עלה בשנת 1977 עם אשתו שושנה לארץ, נמשכו כל הרבדים של פעילותו במקביל: פעילות מדעית באוניברסיטת תל אביב בהוראה ומחקר¹ של אלקטרוניקה קוונטית, פיסיקת לייזרים ופיסיקה של מצב מעובה; פעילות תרבותית – תרגום לרוסית והפצה של מחשבה יהודית; פעילות ציבורית – ייסוד והובלה של פרוייקט קליטת מדענים-עולים (קמ"ע) – ויחד עם זאת – החיים האישיים, מטיפוח המשפחה ועד להתפתחות אישית מתמדת.

כחלק מדרכו האישית הייחודית חש, בערך לקראת יציאתו לגמלאות בשנת 1999, כעין קריאה לשליחות חדשה, שלתחושתו כל חייו הקודמים היוו רק הכנה אליה: ביסוס היחס בין המדע לתורה – ודווקא מתוך ידיעה-מבפנים של המדע עצמו. כשלב ראשון של העבודה הזאת פרסם, בשנת 2000, כאן בבמה זאת, "בד"ד" – בשפה האנגלית – את המאמר שאותו אנו מתרגמים כאן לעברית, כעבור יותר מעשרים שנים, בבחינת "ושבו בנים לגבולם".

תמצית המאמר

מאמרו זה של פרופ' פיין, כמו כל עבודתו, יוצא מתוך ידיעה מפורטת ויוצרת במדע (ראו הספרים "רדיופיסיקה קוונטית" ו"אלקטרוניקה קוונטית", שכתב עם יעקב חנין ברוסיה, והספרים שכתב לאחר עלייתו – *Theory of Rate Processes in Condensed Media*, וכן *Irreversibilities in Quantum Mechanics*) וכן מתוך בקיאות בניסיונות השונים להבין המדע מהו, כיצד הוא פועל וכיצד הוא אפשרי. מסקנתו במאמר זה היא שמתוך המדע עצמו אי אפשר להבין את המדע: מבחינתו, הוא עצמו בגדר נס, או בשפה מדויקת יותר: מציאותה והצלחתה של תיאוריה מדעית היא בעלת סבירות אפסית.

את היתכנות המדע ניתן לבסס רק מתוך השקפה שמעבר למדע עצמו, מתוך מרחב הדעת היהודית, ובאופן שבו התיאוריה המדעית היא סוג מסוים של התגלות.

חשיבותו לזמננו

מסקנה זאת חשובה מאוד בדורנו, הוא דור הפוסט-מודרניזם. שכן, מצד אחד אין לדור סבלנות לרכוש לעצמו את הידע ואת הפרקטיקה ההכרחיים להבנה במה המדובר; כמו כן אין לו האופקים הרחבים הן במדע ובמתמטיקה, הן בפילוסופיה, הן בהיסטוריה

1. מחקר שהתגבש בספרים:

Theory of Rate Processes in Condensed Media (Springer 1981)

וכן: *Irreversibilities in Quantum Mechanics* (Kluwer 2000).

ובמשמעותה והן באופן־הווייתו של האדם בעולם. ככלל, אין לו מחשבה מסודרת ושיטתית. הדור הוא קצר־רוח, בעל "קשיי קשב וריכוז" (איני מדבר על יחידים; מדובר על רוח הזמן, על דור שגדל לתוך המחשב, לתוך מידע אינסופי שאין לו סדר פנימי, לתוך גירוים מהירים, שרובם ויזואליים).

מצד שני, איכשהו חודרת אל הדור הספקנות בערכו של המדע. גם מבלי לדעת על דיוויד יום וטיעונו נגד האינדוקציה, גם מבלי לדעת על ניסיונו של קאנט "להציל" את המדע, גם מבלי לדעת שההוגה השיטתי האחרון שקם למדע, קרל פופר, הגיע למסקנה שאין המדע אלא סדרה של ניחושים המציגים את עצמם לכל היותר להפרכה, וגם מבלי לדעת על פאיראבנד (Feyerabend), תלמידו של פופר, שטען שאין כלל מתודה מדעית, ו־"anything goes", – גם בלי כל הידיעה הזאת, איכשהו, חלחל אל הדור כולו הספק בתקפותו של המדע.

כי בתקופתנו הפוסט־מודרנית קיים כעין "מצב־רוח אפיסטמולוגי", אשר לפיו אין לדעת דבר אל־נכון, אלא כל אדם וכל תרבות וה"נרטיבים" שלהם, שאינם אלא משחקי כוח להבטחת שליטה, ללא כל ערך של "אמת" (המופיעה במרכאות). בדור כזה יש חשיבות גדולה לעבודתו של פרופ' פיין, אשר מבססת ומתקפת את המדע – ודווקא מתוך מבט שמעבר לו.

אם כן, לפי פרופ' פיין, המדע אינו סתם משחק, או "סיפור", ואפילו לא, כפי שאפשר היה להגיד ממבט רוחני יותר, מבנה מתמטי חיצוני הכופה את עצמו על אינסופיות המציאות – אלא: גילוי אמיתי על מבנה המציאות; אומנם, עדיין הייתי אומר: גילוי על מבנה חיצוני־המציאות – אבל גילוי אמיתי שלה.

כלומר: שלא כגרסת הפוסט־מודרניזם, יש אמת שמעבר לחושים ולשכל: אמת א-לוהית (אם כי אין זאת "אמת" משוריינת הכופה את עצמה על החירות האנושית, אלא קריאה, הצעה לאדם, ולאדם החופשי דווקא, לשתף פעולה, לתרום את חלקו מתוך חופש גמור לפיענוח כמה מהיבטי המציאות האינסופית שמעבר לו).

צדדים נוספים של הבירור מול המדעים

מאמרו של פרופ' פיין המוגש כאן היה רק נקודת ההתחלה לכלל מפעלו, והוא כולל רק עיון בתיאוריה הפיסיקלית־מתמטית.

אבל בספריו שכתב לאחר פתיחה זאת ("יש מאין", 2004; "חוק והשגתה", 2008; "דלות הכפירה", 2010; "סוד הנשמה", 2012) הוא עוסק גם בתיאוריית החיים, היינו תיאוריית האבולוציה (האם האבולוציה היא חוק – או עובדה [בלתי מסתברת!]) בלבד? וכן הוא עוסק גם בתיאוריה ההיסטורית (האם יש חוק בהיסטוריה?).

נוכיר רק שבתור חניך של רוסיה הסובייטית, היה עליו ללמוד ולהפנים את המרקסיזם, או ה"מטריאליזם הדיאלקטי", שהינו, או מתיימר להיות – גם תיאוריה של הטבע החומרי, שעל כן הוא "מטריאליזם"; גם תיאוריה של האבולוציה, קרי החיים כמאבק־שרידה, היינו "דיאלקטיקה"; וגם תיאוריה היסטורית, היינו תולדות האנושות כמאבק־מעמדות כלכלי ("דיאלקטיקה מטריאליסטית").

ואת כל אלה היה על הפרופ' פיין לבקר ולברר, ולבדוק מה יסוד האמת בהם ומה אינו אלא טוטליטריות, כלומר התיימרות של חלק־אמת להיות הכול, וכך לשלוט על נפשות בני האדם. כעת ברור למה חשב את כל המאבק לעלייה, את המאבק על לימוד התרבות היהודית, ואפילו את המאבק הפנימי על החזרה אל התורה – רק להקדמות, לאספקטים ולבחינות של המפעל העיקרי והמרכזי שלו, שהיה הגותי: בירור היחס בין הכרת הטבע הפיסי, הבנת הטבע הביולוגי וההתפתחות ההיסטורית, ומקומו של עם ישראל בכל זה. הייתה זאת עבורו כעין יציאה משיעבוד מצריים הסובייטית, לא רק מן הבחינה הפוליטית־לאומית־ציבורית – שגם לאלה הקדיש כוחות רבים – אלא מתוך תשתיתם האידיאולוגית, שהייתה תקרתו המשוריית של הכלא.

הצדדים החוץ־מדעיים של מחשבתו

נקודת המשען לכל מחשבתו על דבר הבחינות השונות של החשיבה המדעית היא חוץ־מדעית: גילוי האדם את נשמתו, את תודעתו הפנימית־העצמית. זאת מטבעה איננה נתונה לשום כמות, לשום מדידה, לשום חישוב. מודעות זאת היא מיידית ובלתי־אמצעית; בעצם היא נתונה לכל ילד, אלא שהתיאוריות השונות שלומד האדם מסביבתו, כדי להתמצא בעולמו, מכסות על המודעות התמימה הזאת בענן של חישובים ומחשבות. וסגולת האדם המפותח היא לגלות מחדש את המבט הרענן של הילד, דווקא מתוך ולאחר כל החישובים. ואכן, שם ספרו האחרון הוא "סוד הנשמה".

מה הקשר בין התודעה העצמית־הפנימית, בין "סוד הנשמה", לבין החלקים המדעיים של המפעל: מדעי הטבע, מדעי החיים, מדע ההיסטוריה? ראשית, נראה שרק ממבט תמים לגמרי, והנמצא לגמרי מעבר למורכבות השכלית ולסיבוכיה, ניתן לשמור על עמדה עצמאית, בודקת, מעריכה־מחדש, מבקרת – ובסופו של דבר מבססת.

כי המודעות העצמית הפנימית היא ייצוגה הפנימי של תודעה מקיפה רחבה יותר, הנמצאת הרבה מעבר לתודעה השכלית. שוב: התודעה השכלית היא חשובה, כי היא מייצבת את עמדת האדם בעולם. אבל היא יכולה גם להשתלט: לעטוף, למסך ולהסתיר או אפילו להכחיש חלקי־מציאות שאינם ניתנים לניסוח שכלי. כאן צריך "הילד" – גם בבגרותו – לעמוד על נפשו, ובעזרת המודעות לנפשו להקצות לשכל את מקומו

הראוי והנכון ביחס למציאות הרחבה יותר – הא-לוהית. ואדרבה: ככל שירבו הכלים השכליים המנסים להשיג את המציאות הרחבה, וככל שעדיין יודו בהיותה לגמרי מעבר להם – כן תתחזק ותתייזב העמידה מול האינסוף הא-לוהי, תצא מגדר תמימות ילדותית ותגיע יותר ויותר לבגרות.

וכאן מקומו של עם ישראל בתמונה: לעם ישראל ניתנה כמורשה התודעה המקיפה ביותר האפשרית לאדם – על ידי הנבואה, בשליחות יוצר רוח האדם בקרבו והחונן לאדם דעת. גם דעת זו הבאה מן המקור הנבואי – אינה סופית, ואדרבה, עיקר חשיבותה בהיותה אינסופית באופן מודע; אבל מה שנוגע למדעים המערביים – ככל שתודעת ישראל תלמד אותם ותעמיק בהם יותר, כן, מצד אחד, תבסס את מידת האמת שבהם, ומצד שני – תבסס את עמידתה-היא, המבורכת והמתברכת עוד ועוד, אל מול האינסוף הא-לוהי.

